

Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. II.

5.

A felületes szemlélő előtt annyira egységes tájnak látszó „Nagy-alföld“ a valóságban a különböző tájak rendkívüli változatosságát nyújtja. Egészen más a Duna—Tisza-közén, a Tisza és a Maros között, vagy a Felső Tisza mellett, a bihari, hortobágyi, vagy a nyírségi részekben. Ezeket a természeti tájbeli különbségeket a XIX. század huszas éveiben a foglalkozások különbsége még jobban megváltoztatta. A Duna—Tisza-köze Szeged feletti része a mult század első felében túlnyomóan állattenyésztésre alkalmas pusztá, míg a bácskai, vagy békés—bihari részek inkább földművelésre valók. Németh László nem veszi számba az alföldi tájkülönbségeket, amelyek pedig épen a két legjellegzetesebb „alföldi“ költő, Petőfi és Arany lelkiségére igen erősen hatnak. A Duna—Tisza-köze azonban Petőfi korában sem volt olyan jellegű, mint ahogy Németh László nagy általánosságban leírja, hogy ott a pusztán csavargó nomádnép uralkodott volna s „tanyák és csárdák“. A tanyavilág a maga elszaporodó voltában a Duna—Tisza-közén csak jóval később alakult ki s az „alföldi szép nagy rónaságon“ valóban alig volt tanya, még ritkábban csárda. De a puszták népe, — ha a maga szilajságát, békés társadalmon kívüli voltát a puszták nagyobb magányában jobban megőrizte is — távolról sem volt teljesen független, hanem a foglalkozáshoz, a nyájhoz, gulyához, méneshez erősen hozzátapadó *szolga*, aki a bármily messze levő *úr*, a kisebb-nagyobb határu s ennek megfelelően kisebb-nagyobb népességű alföldi mezővárosok közönsége, szorító kezét mindig a nyakán érezte. E mezővárosok közvetlen közelében terültek el az „aranykalással ékes“ rónaságok, mint ugyanezen mezővárosok lakosságának birtokai.

Ami az alföldi tájat a többi tájakkal szemben bizonyos határozottabb egységbe foglalja, az épen társadalmának általános jellege. Az Alföldön nincs nemesi, az alsóbb néposztályoktól jogokban és finomabb szokásokban elkülönülő középosztály, csak igen szórványosan, vagy messze, a bihari és felsőtiszai részekén. Kecskemét, Nagykovács, Szeged, Szalonta, a kis- és nagykuñ helyek stb. szabad polgárai legfeljebb egypár nemzedékre tekintenek vissza s osztályuk szaporodását s felfrissülését a tőlük inkább csak vagyonban különböző alsóbb

néposztályból, a parasztságból s a kisiparosságból kapják. Aki itt a többi ember közül kvalitásainál fogva kiválik, jórészt a nép fia, vagy a népi társadalommal szorosán összekapcsolódó kisiparos s mezővárosi kispolgár gyermeke.²³

Németh László „parlagi költő”-nek tartja Dugonics Andrást. Úgy látszik önkéntelenül hódol annak a mindinkább terjedő felfogásnak, mely szerint az író életrajza műveinek boncolása s az ebből vonható következtetések mellett teljesen lényegtelen. Mi viszont úgy véljük, hogy az író egyénisége csakis az összes lényeges tényezők számbavétele alapján érthető meg. Dugonics parlagisága az ő egész egyéniségét tekintve, nem sokat jelent. Klasszikus műveltsége s a népies iránti hajlamai át meg átjárják egész irodalmi munkásságát. Mindent lejegyez, a mi a magyar népre jellemző: dalait, szokásait, közmondásait, amely utóbbiakban a magyarság egészséges gondolkodásának megnyilvánulását látja. Korának egyik legműveltebbje.²⁴ Legkülönb költői műve, *Ulisses-e Homeros* mellett magyar mestere, Gyöngyössi hatását mutatja, akit eredetiségben s nyelve színességében nem egyszer fölülmul; alakjai leírásában friss, életteljes, nemes, de egyben egyénies.²⁵ Dugonics „parlagisága”, amellyel ez a munkája is tarkítva van, nem magyarázható tájhatásokból, sőt nem is lelke igazi mélyéből fakad, hanem társadalmi helyzete az, ami írói nyelvének bizonyos kifejezéseit leginkább megmagyarázza. Ahol az alsóbb népréteg nincs a felsőbbtől élesebben elválasztva, ott az író érzi a gondolatok, a bonyolultabb társadalmi viszonylatok összefüggését a realitással, a legegyszerűbb, a népi viszonyokkal s ezekben látja amazok eredetét, végső gyökerét. Így érthető, hogy Dugonics nemes, ideális lelkülete mellett is sokszor elveszti finomabb érzékét az iránt, hogy mi a népi kifejezésekben igazán jellemző s értékes és mi alantas,

²³ A szegedi *Dugonics* apja vagyongyűjtő kispolgár, aki azonban már a külső, majd a belső tanács fagja, míg nagyapja betelepült dalmata, aki fiát éppen hogy az alsó gimnáziumi osztályokban iskoláztatja. (V. ö. Prónai Antal: *Dugonics András életrajza*. Szeged, 1903). *Petőfi* apja mészáros, *Aranyé* földműves, de mindketten fölfelé nézők, akik fiukat nagy áldozatok árán is iskoláztatják. *Katona József* apja takács és egyben városi hajdú, „hites polgár”, aki azonban maga is tudálékos hajlamú, de kevés iskolájú ember (v. ö. Hajnóczy Iván: *Katona József* Kecskeméten 1929. 7). *Tömörkény* apja vendéglős s *Móricz Zsigmond* is kisiparos szülők gyermeke.

²⁴ Fiatal szegedi tanár korában mohón olvassa a latin auctorokat, különösen Ciceót és Vergiliust, de a görög Homeroszt is. Egy szindarabját németből dolgozza át s Plautus egyik színművét is átírja. „Rendkívül sok theologiai könyvet olvas el.” Václott poetikát és rhetorikát tanít, később a filozófia mellett matematikát is. Mindezekben a tárgyakban való buvárkodása mellett nem jut „régi gyönyörűségéhez az irodalomhoz” (l. Prónai i. m. 41, 53, 56, 61, 63).

²⁵ Így Ilonát (Helénát) ekként írja le:

Ki-nyílt szép rózsája piros orcájának,
Meg-volt eleyene gyenge ajkának,
Fémlett lilioma patyolat nyakának,
Hulló hó fehérjét előző karjának.

Sugárban czedrus fel sem is nyílnak,
A csillag is szebben nem fényeskedhetett,
Magára a harmat szebb színt nem vehetett,
Ha reggel a naptul gyöngye illettetett. (*Ulisses* IV. r. 41.)

póriás s alkalmaz műveiben mondhatni válogatás nélkül igen sok népi kifejezést, szinte egyforma szeretettel, sőt sokszor tüntetőleg. A realitás iránti hajlamai s népe, nemzete iránti hő érzelmei viszik Dugonicsot mindinkább a nyelvújítás s a nép magyaros kifejezései- nek alkalmazására úgy az irodalomban, mint a tudományban.²⁶ Ugyanez viszi őt a népiesen át a nemzeti érzések fölmagasztalása és romantizálása, a magyar elődök elképzelései, az Etelkák és Etelék regényei felé. E regényekben egyfelől a történeti adatok legnagyobb pontosságára, reális voltára törekszik, másfelől romantikus hajlamai a legszertelenebb fantasztikumok felé ragadják. Dugonics sem más, mint nemzetének sok tehetséges fia, realista és romantikus. „Alföldi“, „póriás“, „parlagi“, de alkalomadtán a legnemesebb formái, esztetikai szépségekben is kifejeződő költészete egyenes irányban mutat a kecskeméti Mátyássyn és Csokonain át a két legnagyobb és legharmonikusabb magyar realista és romantikus: Petőfi és Arany felé!

Amint Dugonics, úgy Petőfi költészete sem magyarázható meg egyedül a tájhatások alapján, jóllehet Petőfi neveltetésénél, körülményeinél, társadalmi viszonyainál fogva jobban hozzákapcsolódott a természethez, mint a Szegeden született és nevelkedett Dugonics. Ha Petőfi, vagy a vele egykorban élt másik nagy realista és romantikus Arany egyéniségét, ha a régebbi költőket, Dugonicsot, Katonát, vagy akár az újabbakat, Tömörkényt, Móriczot meg akarjuk érteni, akkor nem csupán a tájhatások, hanem a szellemi tényezők, mindenekelőtt az általános foglalkozások s a speciális és általános kulturkörök fejlődéstörténete alapján kell e feladatot megoldani. Petőfi nem a puszták fia, hanem ezeknek a kisebb-nagyobb alföldi kulturköröknek szülötte. Amikor Petőfi e kultúrtájak mindenkori külső peremét, a pusztát „szilaj“ ódáiban éneklie meg, akkor e mezővárosok józan, reális, a földhöz és annak foglalkozásaihoz, az állattenyésztéshez és primitív földműveléshez tapadt, de alapjában tetterkész és élénk fantáziájú népének érzéseit a maga költői lényén át sokszor szertelenül fejezi ki, egyszóval romantizálja. Petőfi az ő sajátos, családi milieujénél fogva kedélybelileg talán legközelebb áll a puszták kóborló, a társadalmi béklyókat, szabályokat nehezebben tűrő pásztornépéhez.²⁷ A kóborlási, kalandozási hajlam viszi Petőfit nem csupán a puszták felé, hanem az ország igen sok tájára, kóborolva „az országban szanaszét“, mint vándordeák, színész, hogy végül Pes-

²⁶ Dugonics a maga korának legkiválóbb magyar matematikusa. Tankönyvül megírja a Tudakosság két könyve c. művét, amelyben új műszavaival megalapítója lesz a magyar matematikai nyelvnek. A derékszög, egyenlet, gömb, hasáb, kőb, Kör, szög, tétel, gyök, henger stb. műszavai ma is használatban vannak.

²⁷ Petőfi apja mészáros s *lovon* szeret városról-városra, vásárról-vásárra járni, állatokat vásárolni. Nagyapja és nagybátyja szintén mészárosok. Petőfi gyermekkori környezete telítve van nyugtalan vérű, élénk képzelmű emberekkel. Ferenczi Zoltán mondja Petőfi apjáról: „Vérmérséklete az állandó tevékenységen kívül folytonos vándorlásra ösztönözte; nem bírt soká, vagy éppen állandóan egy helyt maradni, mint apja is, folyton változtatta bérlete helyét s nem egyszer történt, hogy a jobbat rosszabbal cserélte föl.“ (Petőfi életrajza I. 12.)

ten találjon némi megállapodást. De éppen ez a folytonos kóborlás segíti elő, hogy élénk szelleme, — amelyben annyira egy volt a maga erős fantáziájú, sokfelé érdeklődő népével — felszívja magába kora egész kultúráját.²⁸

Petőfi a maga érzésvilágában inkább az állattenyésztő, Arany inkább a békésebb földművelő környezet és társadalom hatása alatt áll. Ez a különbség nem csupán költészetük általános irányára hat, hanem át meghatározza egész lelkiségüket. Petőfi líraibb, szilajságra, szertelenségre hajlamosabb; Arany az epikai formákban otthonosabb, érzelmeiben az apró finomságokig szubtilis és így lirájában is csendesen szemlélődő s töprengő. Arany egész lelkivilágára reányomja bélyegét, hogy jámbor, öreg, szegény, földműves szülők kései és dédelgetett gyermeke, akit apja a tűzhely hamujába írva tanít meg az első betűvetésre. Petőfi a Duna—Tisza-köze állattenyésztő mezőségein érzi magát otthon. Az itt elterülő nagy falvak, mezővárosok: Kecskemét, Nagykőrös, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza stb. — bár lakosságuk földművelést is űz — állattenyésztésükről jellegzetesek. Arany viszont épen ezeken a helyeken nem tud gyökeret verni.²⁹ Még Pestről is folyton vissza-visszavágy szülőföldjére, Szalontára, a „kék hegyek aljába“.

Az Alföld egyhangú, lapos és kátyus voltát Németh László a magyaros versformák egyhangúságával és laposságával hozza összefüggésbe. Ez a tétele még a tudományban felhasználható analógiák terén sem egyéb üres, minden belső tartalmat nélkülöző, *hasonlatnál*. Az állítólag lapos, egyhangú alexandrint, a „kátyú versformát“ a franciák alkalmazták először és pedig nyilván azért, hogy a középkorban mind jobban kedvelt verses regényre a rímet nélkülöző hexameter helyett az élénkebb, kevésbé nyugodt érzelmeknek inkább megfelelő, speciális formát alkalmazzanak. A magyar költészet az új versformát tovább tökéletesítette s változatosabbá tette avval, hogy a versközépi egyetlen caesura helyett a hat szótagos alexandrint további egy-két caesurával szaggatja ízekre. A magyar alexandrin a XIX. században a verses elbeszélés terén Petőfi, de különösen Arany költői műveiben válik legművészebbé, minthogy azonban már a XVI. században is, valamint a régi székely népballadában is elő-

²⁸ Petőfi sokoldalúan művelt voltára mutat könyvtárának jegyzéke. Szinte folyton műveli magát. A német, francia s angol irodalomban egyformán járatos s a magyar irodalmat kitünő fordításokkal gazdagítja.

²⁹ L. „A Pusztai füz“-et (Nagykőrös 1852):

Zöld berek aljában, enyhe patak szélén
Ifju napjaimat oly vidáman élem!
Szél s nap ellen védve, kristály nedvet ittam,
Kék hegy és ég tiszta levegőjét szittam;

Állok most egyedül, sivár pusztaságon,
Rekedt hangú szöcske minden társaságom;
Nézek a hőségtől délibábos tájra,
Szomjamat növeli csalogató árja;

fordul,³⁰ legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a magyarságra és pedig annak általános költői hajlamára jellemző ez a versforma, nem pedig speciálisan az Alfölddel kapcsolatos költészetre s az alföldi lélekre. A modern költészet a maga szubtilizáló, az érzelmeket tovább részletező lirizmusával messze túlhaladt az elbeszélő versformán, az új tartalomnak megfelelőbb versformákat keresett s a mai nemzedék ezért tartja a magyar alexandrint is unalmasnak, egyhangúnak, laposnak. A valóságban azonban a magyar alexandrin a maga, a nyugatinál változatosabb formáival természetes átmenetet képez a modern költészethez. Tudott-e valaki világszerte annyi belsőseges érzést kifejezni az epikai formák keretei között, mint Arany a Toldi trilogiában? A modern költészet, művelőit az érzésszerű szubtilitás rokonságán kívül a forma közelebbálló jellege hozza szorosabb kapcsolatba a magyar alexandrin mesterével!

Németh László megállapításait tovább vizsgálva, lássuk, vajjon kimutatható-e az Alföldön „a realizmus egyre erősödő skálája“ „Petőfőtől Aranyon és Tömörkényen át Móricz Zsigmondig?“ Tömörkény gyökeresen alföldi jellegű író, de nem az Alföld általános tájhatása tette fokozott mértékben realistává, hanem ép ellenkezőleg az egész Alföld tájának rendkívüli mértékben való átalakulása. A múlt század negyvenes éveitől kezdve az Alföld pusztaságai mindinkább benépesülnek, a legelők föltöretnek, az eddigi pusztázó állattenyésztés helyébe a földművelés lép, a homokos részeken pedig nagyobb arányú szőlőművelés keletkezik, az egész Alföld nagy sűrűségben tanyákkal hintődik tele. Ennek a tanyavilágnak a földhöz s annak verejtékes megműveléséhez tapadó, szűkszavú, de lelke mélyében a régi tradíciókat s a függetlenség szeretetét megőrző, az állattenyésztő népek sok jellemvonását is magánviselő népet jellemzi Tömörkény a maga realizmtikus, de egyben határozottan romantikus jellegű elbeszéléseiben.

Az Alföldről fiatalember korában Budapestre került Móricz Zsigmond realizmusa sem magyarázható meg egyedül a tájhatások alapján. Nem csupán a természeti és szellemi milieu tényezői vesznek részt az emberi lélek kialakulásában, hanem az egyéni jellegűek is. Egyáltalán nem közömbös egy íróra nézve, hogy szellemi milieu-jét egyéni élete során milyen korban változtatja. Arany 43 éves korában, az újabb írók közül Gárdonyi 28 éves korában kerül föl Budapestre, mindkettő akkor, amikor írói egyéniségük már teljesen kifejlődött s a hivatalnok, iparos és kereskedő nagyváros szellemi milieu-

³⁰ Így már 1525-ben Geszthy László énekében:

Hatvanban | gyületek || hogy jó végre | légyen
Jó Lajos | királyunk || diadalmat | végyen.

Vagy a régi székely népballadában:

Jó pásztor | mutasd meg || hol vagy az | a tó
Aranyim | mind tiéd || a lovam s | a hintó.

(Kádár Kata)

jének hatása írói egyéniségükben már nem tehetett lényegesebb változást. Móricz Zsigmond kialakulására viszont nagy hatással van, hogy fiatalkorában kerül szembe a nagyváros sok tekintetben tehetőségrontó, az egyéniség harmónikus kifejlődését meggátló követelményeivel.³¹ Mit kíván már most a gyors sikerek városa a maga tehetőséges íróitól? A sokszor csupán technikus jellegű forma és hatásismereten kívül a saját, a nagyváros lelke ismeretét s az író lelkének ehhez való minél tökéletesebb hozzáalakulását, az egyes individuumok aprólékos, realiztikus lelki rajzát, egyéni és társadalmi problémák gyakran túlzó kiélezését. Ez a nagyvárosi szellem nyomot hagy Móricz lelkületén, habár lelke mélyén ugyanaz marad is. Legjellegzetesebb regényének, a *Sárány*-nak hőse — a földéhes, vagyonszerző, most már nagyvárosi szocialista módjára ürügyülőlő paraszt, Túri Dani — élete során szertelenségbe s eltorzított romantikába fül. Móricz fölfokozott realizmusa tehát nem onnan ered, mint ha az Alföldön a realizmusnak egyre emelkedő skálája lenne megállapítható, az ő realizmusa egyéniségéből folyó okokon kívül, hozzá-nőtt külső hatásokból magyarázható.

Németh László úgy aposztrofálja Katona Józsefet, mint aki száz évvel előre élt s a ma realistáival rokon. Katona életének pontosabb ismerete, adatok, feljegyzések tanulmányozása egészen más képet tár elénk.³² Lassankint megdől az a széltében-hosszában elterjedt mese, hogy Katona Józsefet nem értette meg sem kora, sem környezete s költői munkásságát korán abbahagyva, élkeseredetten szállt sírba.³³ Annak, hogy Katona József Bánk Bánja sikertelenségén elkeseredett volna, a Tudományos Gyűjtemény inkább felháborodott, mint elkeseredett hangú cikkén kívül egyáltalán nincs nyoma. Evvel szemben számos adat bizonyítja, hogy Katona otthon érezte magát szülővárosa milieujében és ott igen megbecsülték.³⁴ Ez a milieu min-

³¹ Nem véletlen, hogy a XX-ik század tehetséges írói, az idősebbek közül Mikszáth és Herczeg Ferenc, a fiatalabbak közül Ady, Babits, Móricz Zsigmond, Szabó Dezso, Kosztolányi mind vidékiek s onnét származtak el a nagyobb írói jobblétet, sikert, elismerést biztosító Budapestre.

³² Kecskeméten tölti élete első 16 évét, ott jár iskolába; a 2 éves philosophiai tanfolyamot Szegeden kezdi meg, majd Pesten végzi be. (Hajnóczy Iván: Katona József Kecskeméten 1926. 6-9.) „Pesten mint jogász és színűirő is működik, de sohasem tanulmányai rovására.” (U. o. 9.) Közben széleskörű műveltséget szerez a történelem és az irodalom terén. Színműveivel kevés sikert arat. A nyári törvénykezési szünetidő otthon tölti, műveit ott fejezi be. (U. o. 29.) „Öntudatos tervszerűséggel törekedett haza szülővárosába.” Az ügyészi állást 1820 őszén, 29 éves korában nyeri el. (U. o. 29.)

³³ V. ö. Beöthy Zs. Magyar irodalomtörténet II. 53. (Rákosi J. cikke): „Egy költői pályafutás, mely rövid küzdés, rövid vergődés után a méla lemondásba vonul vissza, a halhatatlanságot kereste s önként a feledést választja. Kora részvéttel nézte küzdelmét és alkotásait; jölelkű szomszédokra marad a kötelesség, hogy a hajótöröttet sírjába elkísérik.” „Bizonyosnak kell vennünk, hogy szívében a legszörnyűbb rezignáció érlelődött meg és így vonult vissza. Hajlandó vagyok azt mondani, hogy *Bánkbanban* marcolgoló ihlettel a maga tragédiáját írta meg.” (U. o. 63.)

³⁴ Bánk-Bánját Kecskemét városa „a Magyar Nyelv palléroztatására törekedő dicséretes igyekezeteféért” 100 forint jutalmazza (Hajnóczy i. m. 30.) Társadalmilag is igen kedvelik. (Miletz J. Katona József élete 74) Sűrűn vesz részt vidám vadászaton. 1824—29. ő szerkeszti a kecskeméti „Vadász Társaság” tréfás jegyzőkönyveit (Hajnóczy i. m. 40). Táncmultságok főrendezője. Hornyik János szerint „egykorí vög cimborái közt, zajos multságokban keresett szórakozást.” „Ekkoriban az

denesetre reális jellegű volt, de egyben bizonyos romantikus kultúrával is telített.³⁵ Az, hogy Katona Pesten színműveivel nem aratott sikert, nem volt képes versenyezni a közönség ízlését jobban megértő Kisfaludy Károssal és társaival, belső életét, a művészet, irodalom és tudomány iránti hő érdeklődését nem érinti különösebben.³⁶ A tette hajlamos lángelmének nem kell okvetlenül költői művekben kifejeződnie.³⁷ A lángelmét nem az egyoldalúság, hanem szellemének rugékonysága, sokoldalúsága jellemzi s éppen ezért, ha a viszonyok úgy hozzák magukkal, könnyen fordul érdeklődésének rokon oldalai felé. Az irodalmi sikertelenség éppen ezért nem a lángelmének okoz keserves csalódást, hanem annak, akinek lelke egyoldalúbb, kevésbé gazdag volta miatt nincs mivel megvigasztalódnia. De a lángelme ezenkívül éppen annyira mondható társadalmi lénynek, mint azon szinte teljesen kívül állónak. Katonánál, mint minden lángelménél, a belső érzések gazdagsága az, amely nem mérhető a táj, környezet, egyéniség skatulyáival. Nála a viselkedés, a külső formák rendkívül érző, izzó lelkületet takarnak, amely lávaként, csak ritkán tör ki a külső formák páncéljából.³⁸ Bánk bánja telve van az ilyen hirtelen kitörésekkel, de más írásaiban is nem egyszer elárulja belső háborgásait.³⁹ Katonánál mindez tulajdonítható a kiváló egyéniség belső élete jelének, de egyéni characterét erősítő vonásként tulajdonítható annak is, hogy az alföldi, mezőségi ember igen gyakorta komoly, zárkózott külső formát vesz fel s belső érzései abban az arányban vonulnak a lélek mélyébe, amint a külső körülmények gátat állítanak elébe.⁴⁰

emlitem mulatkározások a nagyszámú nőtlen tisztviselők, ügyvédek s. a. t. közt dívatba jöttek, majd a lányos házakba is eljutottak. . . Ez ásta alá Katona József egészségét (mint sok más akkori kecskeméti szépségnek és fiatalembernek) s ez okozta szívzélhűdését". (Hornyik J. jegyzetei.)

³⁵ Ugyanebben a milieuban él, mint már öregező ember, Mátyássy József, humora és tréfás versei miatt a kecskeméti társadalom kedvelt tagja, kitünő költő, akinek Csokonaira és Aranyra való erősebb hatása föltétlenül kimutatható. Jókai másfél évtized múlva, ugyanebben a milieuban szintén igen jól érzi magát. Ő maga írja: „Kecskemét tett engem íróvá, testben-lélekben itt frissültem fel, itt erősödtem meg.“

³⁶ Így megőrzi régi érdeklődését a színpad iránt s többek nevében állandó színház építést javallja a Tanácsnak s folytatja Kecskemét városa története megírását, amelyen már 27 éves korában Pesten kezd dolgozni. (I. Hajnóczy i. m. 36–39).

³⁷ Szülővárosában „a percegős pennájú Katoná“-nak hívták (Miletz. i. m. 69). Hivatali előterjesztéseiben „a találó kifejezések készsége, a dolog lényegét kiemelő rövideg, néhol az érzelmes hang: mind drámairói pályájának hágyatéka“ (Hajnóczy i. m. 35). Szülővárosa iránti szeretetére I. Kecskemét története bevezető (ajánló) sorait, szülővárosához fordulván: „köszönöm azt a helyet, amelyen bőcsömön rengett és a sirt, amellyben majd egykor jó szüléim elnyugodnak, ha magam elmúlok, megmarad ezen sorokban érte égő szeretetemenk bélyege“ (Hajnóczy i. m. 45).

³⁸ Katonát „Déryné már 20–24 éves korában különös természetű, komoly, szűkszavú ifjúnak írja le.“ (Hajnóczy i. m. 23). Kecskeméti hivatali főnöke, Csányi János közvetkezőkép jellemzi: „Sokat beszélni éppen nem szeretett, hanem beszéde s valamely tárgy iránti megnyilatkozása, élénk, szabatos rövidegű (laconicus) elannyira, hogy e szokásaiban szinte szenvedélyesnek látszának.“

³⁹ Ilyen pl. a cenzura eljárása fölötti kitörése (Tud. Gyűjt. IV. 16–17.), vagy Kecskemét városa története előszavában: „Néked édes Magyar Hazám! Anyám, Bálványom, Mindenem, mellyhez szeretetem az örüléshez határos“ (Hajnóczy i. m. 45).

⁴⁰ Petőfi és Arany sok tekintetben hasonló jellemvonásokat mutatnak. (V. ö. Ferencki Z. Petőfi életrajza I. 55–56).

Keressük már most az okokat, ami a tájon, a társadalmi viszonyokon, vagy akár az egyéni jellemvonásokon át az Alföldről sarjadt írókat mind realista és romantikus hajlamúvá teszi. A lélek szabaddabb röptét, a fantázia szertelenebb csapongását a sík vidék elősegítheti, fokozhatja, de ez a hatás más tényezők hatása mellett nem jelentősebb, mint akár a dombos vidék hatása a balatonkörnyéki írónál. Ha az alföldi Petőfi jobban megérzi is a pusztát és a szabadság bizonyos rokon vonásait, a szabadság-, a függetlenség-érzet mondhatni összes kiváló íróinknál nemcsak a tájjal függ össze, hanem mindavval, ami ezt a síkvidéki kultúrát, de ezen át az egész magyar kultúrát annyira jellemzi, a tájjal ép úgy, mint a foglalkozásokkal, vidéki városaink kultúrájával, azok népi és nemzeti jellegével. A mezőségi élet földművelő és állattenyésztő mezővárosokat fejleszt ki s egyben reális és romantikus kultúrát teremt. A középosztály ebben a környezetben már ősidők óta magából a népből sarjad s a habsburgi századok szétválástól, osztályozó hatásától eltekintve a gyökeres magyar, még ha nemes, vagy gazdag is, egynek érzi magát fajtájával. Ez a magyarság függetlenségre, szabadságra, önállóságra vágyik s ezért mindig fölfelé törekszik, keresi a gazdagulás reális módjait s megérti és elősegíti a hasonló törekvésűeket. A fajtájához való ragaszkodás két irányban nyilvánul a magyarság mezőségi népében. Egyfelől kifejlődik benne az ősi szülőföldjéhez, városához, egyszerű társadalmához, foglalkozásaihoz, pusztájához való ragaszkodás. Másfelől ugyanez a mezőségi fajta — feltéve, hogy régi foglalkozásait szabadon űzheti — mindenütt otthon érzi magát, ahol magához hasonlókra, fajtabeliekre talál s ki tudja alakítani a maga különösen jellegzetes, reális és romantikus kultúráját.

6.

Amint a Dunántúl és az Alföld, úgy Erdély magyarságát sem lehet a tájviszonyok kiemelése, Erdélynek, mint hegyes vidéknek a többi országrésztől való megkülönböztetése alapján helyesen megítélni. Németh László sémái nem csupán a Dunántúl és az Alföld költőire és íróira nem illeszthetők reá, hanem époly kevésbé az erdélyi írókra, Keményre, Ady Endrére, Szabó Dezsőre.

A múlt század erdélyi írói alig számítanak Németh László felsorolásában. Kemény Zsigmond is ugyancsak mostoha sorsra jut elbírásában, amely az ellentétbe állítás hatásos módján árnyba borítja őt Jósikával együtt, hogy a XX. század íróit, Ady Endrét és Szabó Dezsőt minél nagyobb fénybe állíthassa. „Kemény gondolkodó és nem költő“, de hát akkor ki az? A lélek reális rajzában a legnagyobbakkal vetekszik és ebben a tekintetben ma is „modern“ s vajjon ki tudja a tömegek hangulatát oly mesterien visszaadni, mint Kemény történeti regényeiben. Németh Lászlót ismét megtéveszti a mai nemzedék túlzott formabeli (a vir-

tuozitás, a festőiség, a színesség felé haladó) követelménye. Kemény stilusa valóban darabos, szaggatott, meseszövése sokszor primitív. Regényírói művészete inkább szobrászi jellegű, de regényalakjai mintha terméskövekből, nagy vonásokban volnának kifaragva, sokszor gigantikus hatásúak s ennyiben Kemény a maga nemében mégis egyetlen, legfeljebb a nagy tragikusokhoz, Shakespeare-hez, Aeschylóshoz, Sophokleshez, nálunk egyedül Katona Józsefhez hasonlítható.

De lássuk a mai erdélyi írókat, Adyt és Szabó Dezsőt Németh László tájelmélete megvilágításában. „Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőiben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhöz“. „De Ady Endre és Szabó Dezső időnapelőtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetemes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől“. Vajjon igaz-e mindez, vajjon ezt mondja-e nekünk Ady életrajzának tanulmányozása? Szülőföldje, a Szilágyság, melyet a Meszes hegység élesen elválaszt, tájrajzilag is igen különbözik Erdély többi részétől. A szilágysági dombok mind az Alföld felé lejtősödnek, a folyóvölgyek az Alföld felé tártak s a vizek mind az Alföld felé sietnek. A Szilágyság magyarsága, melyet a Meszes hegy mentén széles oláh korridor választ el Erdély belső részei magyarságától, néprajzi szempontból Erdélyben ma különálló sziget. Nyelve sem az erdélyi, a „királyhágóntúli“, hanem az „alföldi“ „északkeleti“ nyelvjáráshoz tartozik.⁴¹ A Szilágyság történetileg is elválik Erdélytől, a Partium Erdélynek csupán kiegészítő része s török hódoltság alá esett, mialatt Erdélynek sikerült megőriznie függetlenségét. Ez a rész mindig az összekötő szerepét játszotta Erdély s a nagymagyarság között s nem egészen véletlen, hogy az unio leglelkesebb híve éppen Wesselényi Miklós, akinek Zsibón nőtt a családfája.⁴² Az ősi magyarság kimutathatólag ezeken a folyóvölgyeken fölfelé nyomult Erdély bércsei közé s ugyancsak a folyóvölgyek mentén húzódott újabb időkben inkább le az alföldi síkság s annak nagy városai, Debrecen, Szatmár, Nagyvárad felé. Így nem egészen véletlen az sem, hogy Ady egyetemi éveit Debrecenben végzi, ott lesz újságíróvá, majd Nagyváradon. Ezeken a helyeken szívja magába a tiszántúli reformátusság liberalizmusát. A Szilágyság téri és táji helyzete alapján épen ez a természetes s ha esetleg másként történt volna, az lenne, mint különös esetlegesség megmagyarázni való. Ha egyáltalán lehetne Adyt — vagy bárkit is — tájhatások szerint beskatulyázni, akkor őt is — akárcsak Csokonait — még leginkább a tiszántúli táj-környezetbe állítva, a protestáns magyarság jellemvonásai segítségével sikerül megérteni. Ady Endre legfeljebb írói jelleme egy igen kis részében hordozhatja magán az erdélyi jelleget, rend-

⁴¹ Kogutowicz Zsebatlasza 1923. 99. Horger A. Magyar nyelvjárások.

⁴² V. ö. ezzel Ady szavait: „Geográfia szerint a Szilágyságból jöttem, a régi Partiumból, tehát se nem Erdélyből, se nem Magyarországból“ (Nyugat. 1909. 512).

kívül erőszakolt beállítás őt erdélyi írónak nyilvánítani, a tények — mint láttuk — lépten-nyomon ellentmondanak.

Hogy Ady versformáló erőit tudatalatti rokonság fűzi a székely népballadához, éppen oly joggal állítható, mint az ellenkezője. Adyra nem csupán a székely népballadák hatottak, hanem Balassitól kezdve az egész protestáns egyházi költészet, a kurucvilág költésze, Csonkai, Petőfi, Arany, a francia modern lírikusok. Aranyra a székely népballadák szintén nagy mértékben hatottak, sőt aránytalanul jobban, mint Adyra, de eszébe jutna-e valakinek e hatás alapján Aranyra is reáaggatni az erdélyi és székely tájrokonoságot?

A lángelmére épen rendkívül impulzív volta, nagy befogadó képessége jellemző, az, hogy igen sok oldalról jövő hatásra szinte szeizmográfként reagál. Nem az a fontos, hogy mi minden, vagy ki mindenki hatott egy kiváló költőre, íróra, hanem hogy hogyan teszi az író, a költő az általa felhasznált anyagot — akárhonnét és akárkitől nyerte is azt — teljesen egyénivé és egyszerivé, sehol máshol elő nem fordulttá. Az irodalomtörténésznek ez az esztétikai és szintetikus szempont a legfontosabb feladata!

Amint Ady Endre nem, úgy Szabó Dezső sem sorozható be igen nagy maradék nélkül a speciálisan erdélyi írók közé. Szabó Dezső írásait valóban jellemzi bizonyos szertelenség, amit Németh László egy természeti és szellemi tényezőket össze-vissza dobáló frázis gomolyaggal magyaráz.⁴³ Szabó Dezső realista s ez a realizmusa nem egyszer szertelenségig fokozódik. Ha volna a realizmusnak az Alföldön „egyre erősödő skálája“, az erdélyi, a székely Szabó Dezsőt kellene annak csúcsára helyezni. Legjellemzőbb regényét, az *Elsodort Falut* azért írja, hogy rámutathasson a magyar falu háborús pusztulására. De az újraéledést, a pusztuló és az elpusztult magyarság megmentését a magyar földtől s az ehhez visszatérő, egészséges gondolkodású magyar embertől reméli. Másik nagy regénye a *Csodálatos Élet* sem más, mint a realizmussal vegyített romantikának a szertelen, a mesevilág felé menő túlzása, ahol azonban a megváltást újra a magyarság egészséges ösztönétől, a faluhoz való visszatéréstől várja. Szabó Dezső a magyarság jellegzetes tulajdonságait mind magában hordozza, de e jellegzetes vonások megnyilatkozásukban mindig szertelenekké nőnek. Szabó Dezsőre is feltétlenül hatott a nagyvárosi környezet is, ahol írói egyénisége a maga nem közönséges arányaival továbbfejlődött. A nagyvárosi ember nem harmónikus lelkű s amint túlteng benne az előre törni vágyó akarat, épen úgy nem mindig tudja megkülönböztetni a harmónikusan szépet a groteszktól, az iróniát, az írók, költők, művészek, a közéleti emberek karrikirozását a jellemek emberibb, átfogóbb le-

⁴³ V. ö. Németh L. i. m. 393: „egész alakában, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörgető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely.“

írásától, hanem ebben a tekintetben is a szélsőségeket szereti és keresi. Szabó Dezső írásai gyakran a szertelenségig mutatják ezeket a lelki vonásokat s való igaz, hogy egyénisége minden más hatás mellett „speciálisan székely“. Am lássuk mik a székelység speciális tulajdonságai?

Míg az erdélyi magyarságot inkább egyező, mint különböző vonások jellemzik, addig kétségtelen, hogy a székelység különös jellemvonásokat visel magán, amely egyformán kifejezésre jut a székely nép egész gondolatvilágában, beszédmodorában és így költészetében is. Erre Németh László előtt többen mutattak rá, a régiek közül különösen Gyulai Pál, az újabbak közül Horváth János, Gyulai Pál „vitész és furcsa nép“-nek mondja őket.⁴⁴ Horváth János szerint „kedves furcsaság, naiv illúziókkal megelégedő önérzet“ jellemzi a székelyeket.⁴⁵ A köztudatban is, mint külön típus alakult ki a székely furcsaság és agyafurtság. A székelységnek a magyarságtól látszólag elütő jellemvonásai sem magyarázhatók egyedül a tájhatások alapján. A természeti, társadalmi, történeti tényezők egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a székelységben a jellemző magyar tulajdonságok speciális szint nyertek. A föld kevésbé termékeny volta, a szabad, nagy megművelhető területek hiánya, a földbirtok rendkívüli elaprozódása okozták, hogy a székelynek meg kellett erőltetnie az eszét, új utakat kellett keresnie, hogy érvényesülhessen. Ugyanígy fokozódott az ősi vándorlási hajlam is, mert a romantikus kalandozási hajlamot a szükség is elősegítette. A lelki elkülönüléshez hozzájárult a politikai izoláltság is: az, hogy Erdély évszázadokon át három nemzetre oszlott, magyar, székely és szász-ra. A székelység Erdély többi népeitől való természeti és társadalmi elzárkózottságában egyrészt jobban megőrizte a maga ősi primitivitását, másrészt dús képzelmű, romantikus, de egyben igen reális lelkiségében bizonyos szertelenség fejlődött ki.⁴⁶ Nem kell Németh László módjára Norvégiába menni, hogy a szoros rokonságot más hegyi néppel megtalálhassuk.⁴⁷ Ez a szertelenség ugyanazon töről fakad, mint az alföldi, mezőségi magyar szilajsága, a székelyeknél azonban egyenesen a végtelen felé halad. A többi magyar ép oly értelmes, képzelemdús, sokféle érdeklődő, mint a székely, aki azonban

⁴⁴ L. Gyulai Pál: A székelyek c. költeményét.

⁴⁵ V. ö. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 326—329.

⁴⁶ A székely nem csupán balladáiban szereti a szertelent, az események hirtelen tragikus fordulátát, de népdalaiban is:

Mond meg Erzsi, szeretsz é?
Mint most szeretsz, örökké?
Mert ha nem, oda vagyok,
Szörnyű halált meghalok. (Krizsa, Vadrózsák 1863. 309.)

⁴⁷ Németh L. i. m. 394. — A norvég és a székely nép között tényleg van bizonyos lelki rokonság, de ez nem annyira hegyek között élő voltak hasonlóságából, hanem a természeti és az életviszonyok hasonlóságából magyarázható. A norvégnek a tenger az, ami a székelynek az Alföld s romantikus, de egyben reális (a szükségétől hajtott) kalandozásában az egész tengert bejárja.

a szertelenségre való hajlama miatt kevésbé tudja a lelkében rejlő erőket igazi harmóniában összefoglalni.⁴⁸ De a primitívebb és szertelenségre hajló székelyek is mennyi egyező vonást mutatnak a többi magyarsággal. Dalaikban és meséikben naivabban és egyszerűbben ugyanazokat az érzelmeket fejezik ki, mint a királyhágóninnyi magyar. Legnagyobb lírikusuk a nemesi középosztályból származó, Kolozsvárt élt Szentiváni Mihály harcias, hazafias, demokratikus érzésekben, szülőföldjének szeretetében, az egyszerű ember érzésvilágának közvetlen átélésében mennyire találkozik az egész magyarság legnagyobb lírikusával, Petőfi Sándorral!⁴⁹

A székely szertelenség és furcsaság nem valami egyedülálló különösség, hanem az általános magyar lelkiségnek egyik, számtalanszor variálódó esete.

Még inkább áll ez a szorosabb értelemben vett erdélyi magyarságra, melynek eredeti jellemvonásain igen keveset változtathatott az a tény, hogy évszázadokkal ezelőtt a hegyek közé került. A Dunántúl és a Felvidék dombos és hegyes részei szintén elég nagyszámú, már az Árpádok századaiban oda telepedő magyarságot zárnak magukba; az alföldi, mezősi és az erdélyi magyarság jellege és életviszonyai között levő különbség sem oly jelentős, — különösen, ha századokra tekintünk vissza, — hanem legfeljebb fokozati jellegű. Nem azon van a hangsúly, hogy „Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé” s nem is azon, hogy „miben kü-

⁴⁸ Egy Bolyai Farkas százfelé szórja nagyszerű képességeit s Bolyai János a maga lánglelkét egyetlen egy, csekély terjedelmű, de világra szóló műben fejezi ki.

⁴⁹ Szentiváni a „Szolgalegény dalában így énekel:

Zsellér vagy te, én meg székél;
De egünkre egy nap jó fel,
Egy eső hull a földünkre;
Mért lennék hát különb, mint te?

Petőfi szülőföldje utáni vágódását így fejezi ki:

Hova szívem, lelkem
Mindig, mindenünnen vissza-visszavágyott,
Ujra láttam végre születésem földjét,
A szép Kis-Kunságot.

Itt vagyok megint a
Nagyvárosi élet örökös zajában,
Oh de képzeletem most is odalenn az
Alföld rónáján van.

(Kis-Kunság).

Szentivánira ugyanez az alaphangulat jellemző:

Hej Kolozsvár, cifra kőhalom!
Az én éltem benned unalom;
Távol innen, távol születtem,
A szép Székelyföldön keleten. (A székelylegény Kolozsvártt).

Mennyire azonosak Petőfi szabadság; függetlenségérzései is Szentiváni Mihályéval, aki székely legényével többre becsülte az otthoni, udvarhelyszéki csordásságot a nagyvárosi, jól fizetett szolgálatnál:

De mit ér a cifra szolgaság?
Condrában is szebb a szabadság;
A paszománt rabság címere:
Keserű a szolga kenyere. (A székelylegény Kolozsvártt).

lönbözők ez a nép minden egyéb magyarságtól.⁵⁰ Az erdélyi magyarság a régmúlt századoktól kezdve a legújabb időkig, a különböző lelkivonások mellett, az egész magyarsággal aránytalanul sok egyező vonást mutat. Az erdélyi magyar — a nagy fejedelmek korában ép úgy, mint ma, származzék bár a hércek legelrejtettebb zugából, vagy Kolozsvár „cifra kőhalmai“ közül — alapjában mindig ugyanaz, mint az egész magyarság: realista és romantikus!

7.

Fejtegetésünk során elérkeztünk oda, hogy eddigi megállapításainkat összefoglalva, ne csupán az egyes tájak magyarságára nézve, hanem az egész magyarságnak — a földtől, a tájtól ugyan nem független, de mégis azok fölött álló lelki mivoltára adjunk feleletet. A magyarság attól a folyamattól kezdve, amikor a távol keleten finnugor és török-tatár törzsek keveredéséből egyetlen néppé csapódott össze, mind máig ugyanazon jellemvonásokat mutatja. Mind a két törzsfajta primitív, a természethez közelálló lehetett, egyetlen foglalkozáshoz sem tapadt még hozzá, hanem boldogulása érdekében minél tökéletesebben alkalmazkodott a természeti és társadalmi körülményekhez.⁵¹

Minden ilyen primitív népben — föltéve, hogy a mostoha természeti, vagy társadalmi körülmények miatt nem fejlődik vissza — van bizonyos életkedvvel teljes *fiatalos* jellemvonás. Az ősmagyarságot is a népvándorlás hosszú évszázadokon át tartó mezőségi forgatagában e fiatalos lelki tulajdonságok óvták meg attól, hogy speciális jellemvonásait el ne veszítse. Hogy sokfelé tudott alkalmazkodni és nem tapadt egyetlen foglalkozáshoz, az tette képessé a két-féle népfajtából összeverődött magyarságot arra, hogy a maga népi egységével időnként igen ellentétes lelki, társadalmi (foglalkozásbeli stb.), sőt fizikai (természeti) vonásokat is fölvevő formációkat éljen át. Így lesz a magyarság keleteurópai vándorlásai közepette harcossomád nép, fölveve a mezőségeken uralkodó török népek külső habitusát, megtanulva tőlük az intenzívebb földművelést,⁵² átvéve az arisztokratikus, büszke, egyénies jellemvonásokat, de megtartva a primitív népek demokratikus érzéseit is, testvériesen magába olvasztva a hoz-

⁵⁰ L. Németh L. i. m. 394.

⁵¹ A finn-ugor *előmagyarok* minden valószínűség szerint ott éltek az ázsia-európai nagy steppevidék s a nagy erdőségek határán s ott keveredhetek össze a pusztákon kóborló török-tatár törzsekkel, akik hasonlóan primitív jellegűek és sokféle foglalkozásuk voltak. A középzásiai pusztákon élő kazak-kirgizek például még a XIX. század második felében is börmunkáikat, szötteseiket, késeiket, szerszámaikat maguk kovácsolják, készítik és ékítik s nem szorulnak külön iparosokra s kereskedőkre, asszonyaik a munkálkodásban a legélénkebben résztvesznek (v. ö. Brehm i. m. 270, 280, 282, 287, 293). A kara-kirgizek pedig a kazak-kirgizeknél is jobban megőrizték még a XIX. század elején is ősi primitivitásukat — jellembeli tekintetben igen hasonlóak a primitívekhez (v. ö. Almássy György. Vándorútam Ázsia szívébe 1903. 7. 18). Mindezeket a törökfajta népeket úgy Almássy mint Vámbéri Ázsia pusztái ősi lakóinak tartja (v. ö. Vámbéri i. m. 339—341. Almássy i. m. 667—668).

⁵² L. bolgár jövevényszavainkat.

zácsapódó más népelemeket. Így alakult ki az a népi magatartás, amit oly jellemzően ír le Bölcs Leó a Fekete tenger közelében élő magyarokról szólva, de amely ráillik akár a XVI—XIX. század magyarjára is: „férfiakban bővelkedő s független ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése és gazdasága mellett csak arra vagyon gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“, „munkát és fáradságot magasztosan elvisel, tűri az égető meleget s fagyasztó hideget;“ nagyon búsulnak azon, ha valamelyikök a rómaiakhoz szökik át“.⁵³

Azután is, hogy a magyarság hosszú századok során itt élt a Kárpátok övezte földön, a keleti és nyugati népek sok évezredes és állandó országútján s ütköző pontján, folyton ébernek, ügyesnek, munkásnak, harciasnak kellett lennie; hogy a szomszéd, ellenséges, legtöbbször egészen más lelki habitusú népektől el ne nyomattassék, hogy speciális népi és nemzeti jellegét megőrizhesse. Ennek a harcias, sokoldalú, eredeti gondolkodású magyarságnak a honfoglalás századától kezdve folyton magához méltó vezető egyéniségei támadnak. Az első négy században bontakozik ki a nagy Árpád-házi hadvezérek és uralkodók politikai lángelméje; a XIV. században a magyarság Nagy Lajost s vele az olasz lovagi kultúrát plántálja át és alakítja a maga képére; a XV. században Hunyadi Jánosban és Mátyásban jut legméltóbb kifejeződésre a magyar lelkiség. Hasonló általános okokból magyarázandó az erdélyi speciális kultúra, így az *erdélyi fejedelemség* kultúrája is, melynek jellemző vonásai — a hatalmas ellenségekkel (törökkel, némettel) szemben való folytonos ügyes, de harcra kész alkalmazkodás, a fejedelem, a nemzet választott feje iránti tisztelet, az előkelők szertelen versengése és pompakifejtése, a nép, a nemzet függetlenségi vágya, önálló, szabad lelkisége — nem jelentenek mást, mint a nagymagyarországi, árpádkori, anjoukori, a Hunyadiak korabeli magyar kultúra bizonyos helyi színeződésű megismétlődését. A magyarság a Duna—Tisza-közén, a Dunántúlon s a Felföldön a XVI. század közepétől kezdve nem fejthetvén ki a maga egységes, nemzeti államát, szinte teljesen hasonló módon megismétli ugyanazt Erdélyben.

A magyarság nagyszerű alkalmazkodási képességének jele az is, hogy a XVI. század viharai között nemcsak politikai életformát talált magának, hanem reagál arra is, hogy a folytonos hadi állapotban, különösen a meghódolt területeken és a nyugati részeken, gazdasági fennmaradásának legfőbb lehetősége az állattenyésztés.⁵⁴ Az erdélyi magyarság csak a XVI. század elejétől kezdve tér át, a pusztító háborúk során a jövedelmezőbb nagyarányú állat-

⁵³ Pauler—Szlágyi: A magyar honfoglalás kútfői 33, 34, 40.

⁵⁴ Nádasdy Tamás nádorispán, Dobó István Eger hős védője, Zay Ferenc főkapitány, a Zrinyiek egész sora mind állattal kereskednek. V. ö. Takáts S. A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása (Szegény magyarok 129, 139—140, 143, 144).

tenyésztésre, míg a XVI. században a békésebb viszonyok között a földművelés és az állattenyésztés még egyformán virágzanak.⁵⁵ A többfelé érdeklődés éppen olyan sokoldalú egyéniségeket vált ki Erdélyben, mint a XVI. század közepétől kezdve a nyugati, dunántúli és felvidéki részekben. Az erdélyi nagy fejedelmek, Báthory István, Bocskay István, Bethlen Gábor és a XVI. század második fele s a XVII. század kiváló főurai Nádasdy Tamás, Batthyány Boldizsár, Zrinyi Miklós mennyire hasonlítanak egymáshoz személyes vitézségben, a gazdálkodás iránti sokoldalú érdeklődésben, a tudomány és irodalom fölkarolásában.⁵⁶ Balassi Bálint kalandvágya és vallásos érzelmessége, az alföldi Pázmány Péter harcos és tudománykedvelő egyénisége ugyanezen eredeti, realista és romantikus, sokfelé érdeklődő s egyben nemzeti jellegüket soha el nem veszítő vonások színeződéseit mutatják.

A XVIII. században a magyarság újra nem tesz mást, mint alkalmazkodik a változott viszonyokhoz s visszavándorolva a jórészt elhagyott alföldi, mezősi részekre, az állattenyésztés *mellett* ismét a föld minél intenzívebb művelését karolja fel. A magyarságban a sokoldalú, ősi lelkiségénél fogva frissen élnek az arisztokratikus, az egyéni érzések, amelyeket a szintén meglévő demokratikus hajlamok, az egész nemzet testvéries egysége nem engednek egyoldalúvá fajulni. A XVIII. század végén a József császár reformjaira felelő nemzeti felébredéstől kezdve és a XIX. század elejétől némileg a nyugati polgárosodás példájára, de inkább a saját belső, alkalmazkodni tudó erejénél fogva a magyarság nagyszerű politikusokat és írókat teremt. Ebben az új, a mindig friss és fiatalos lelkiességhez méltó hirtelen kivirágzásban résztvesz a nemzetnek mind a három osztálya, a nép, a középosztály s a nemzethez húzó arisztokrácia egyaránt. A reformkor két legnagyobb vezéralakja, az erdélyi Wesselényi Miklós s a Kisalföldön Cenken nevelkedett Széchenyi István egyaránt kitűnnek dús képzelműveléssel, szertelen tettvágyukkal és erős hazafias érzéseikkel. De összes politikusaink, Széchenyitől kezdve Kossuth Lajosig, Csokonaitól Petőfigig és Aranyig magukon viselik a magyarság ősi, a konkrétumokhoz, a foglalkozásokhoz alkalmazkodó, de nagy belső érzéseket s költői készségeket magába rejtő képét: mind realista és romantikus!

⁵⁵ Erdély XVI.-ik századi, Báthory István korabeli virágzó gazdasági kulturájára Berzeviczy Gergely a tanunk, aki 1576-ban megy a Felvidékről Erdélybe s meglepi őt a magyarországi viszonyokkal szemben Erdély kultúráltsága. „Hiszen fenyőerdőt talált a futóhomokon és rozstáblákat olyan földeken amelyeket nálunk legelőnek használtak, vagy nehéz megművelésük miatt parlagon hevernek. Közben halastavak és patakok tarkították a vidéket.” (Veress E. Berzeviczy Márton élete). A XVII. században azután Bethlen Gábor, a Rákócziak (Zsigmond és György) lesznek Erdély leggazdagabb marhatőzsérei. (V. ö. Takáts S. i. m. 166).

⁵⁶ Nádasdy Tamás és Batthyány Boldizsár sokoldalú voltáról I. Takáts S. Régi magyar asszonyok 138. Szekfü Gyula Magyar történet IV. 188. Ugyanilyen sokoldalú Zrinyi Miklós a költő, a romantikus epika kitűnő képviselője, aki egyszerre kitűnő vitéz, jó gazda, rendkívüli olvasottságú s századának egyik legjelesebb hadi taktikusa, aki hadászati nézeteivel messze korokat megelőz.

Ha a XVIII. század óta újra felvirágzott földművelés nyomán előtérbe lépő demokráciának a nagyváros iparos és kereskedő demokráciájával való szoros kapcsolódását szemléljük — ami nálunk a XIX. század harmincas éveitől kezdve, a főváros rohamos fejlődésével következtetett be — úgy látjuk, hogy a magyarság ebben is a jobbik részt választotta. Az ősi arisztokratikus jellemvonások, az egyéniség megőrzése, a függetlenség érzete nem vesznek el az új viszonyokhoz való alkalmazkodásban; a magyarság a nagyváros egyformásító, tipizáló hatása mellett is az egyéni, eredeti tehetségek, az előkelők szokatlan raját váltja ki magából. Az újabb fejlődésben is kifejleszti az összes lehetőségeket s az irodalom, művészet, tudomány és politika terén egyformán kiváló reprezentánsokat ad.

A mondottakat összefoglalva láthatjuk, hogy a háborús viharoktól, más népek különböző természetű megszállásaitól folytonosan fenyegetett magyarság egyszer az Alföldre, máskor a Dunántúlra, a Felvidékre s Erdélybe sűrűsödve mindenütt kifejleszti a maga ősi, sokoldalú kultúráját. Géza és Szent István alatt a Dunántúl, az Árpádok alatt az Alföld, az Anjouk és Zsigmond alatt a peremvidéki és hegyvidéki városok, a Hunyadiak alatt ismét az Alföld, a XVI. században a török megszállástól mentesebb Dunántúl, a Felvidék és Erdély, a XVII. században a német nyomástól szabadabb Erdély, a XVIII. század második felében s a XIX. század első felében újra az Alföld és a Dunántúl virágoznak föl s viszik egyenkint, vagy együtt a magyar nemzet életében a vezérszerepet. Tehát nemcsak irodalmi, hanem általános szellem-történeti szempontból sem „nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás hulláma”.⁵⁷

Mindezek után vajjon föltételezhető-e a jövőre nézve az, amit két évtizeddel ezelőtt hangoztatott Ady Endre, aki a magyarság megújulását mindenekelőtt Erdélytől várta.⁵⁸ A költő, különösen nálunk, — ahol a társadalmi és a politikai élet mindig egybeforr — egyúttal látnok és próféta is, a szerinte áldatlan társadalmi állapot ostromozója s megértjük, hogy Ady a magyar társadalom megújulását a természeti, földrajzi tekintetben is izoláltabb erdélyi társadalomtól várta. Amit Ady a magyar kultúra jövőjéről mond, azt lehet hinni, vagy nem hinni s Ady szavait a maga korában sokan bizonyos joggal hitték is, kritizálni azonban céltalan lett volna. De ma, — mikor Erdély inkább csak érzelmeiben él, egész magyar társadalma rabigában senyved és csupán nagyvonalú irodalmi fölvirágzásában tudja kiélni magát — vajjon akad-e akár Erdélyben, akár Csonkamagyarországon magyar ember, aki a magyar társadalom megújulását, egészséges és egész voltát mindenekelőtt Erdélytől várja? Erdély ma csupán vérzik, legfeljebb vegetál s épen csak fájaldalmának megrázó kifejezéseivel hathat a szabadabb magyar társa-

⁵⁷ Németh i. m. 392.

⁵⁸ L. Levelek Párisból. 168.

dalomra. A húsz év előtt jogosult hitet a ma nem váltja valóra. Voltak idők a magyar társadalomban, amikor a magyar nemzet életét, jövőjét Erdély mentette meg, máskor a Dunántúl, az Alföld, vagy a Felvidék, de ma valószínűbb, hogy a magyar társadalom jövőjét, újra kivirágzó egységes életét a szabad országrészek fogják megmenteni!

Németh László ma is „rendkívülit“ vár Erdélytől. Innen várja azt a nagy „áttörő szellemet“, „aki mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja“.⁵⁰ Azonban nem tudja valószínűvé tenni — természeti, társadalmi, történeti és irodalmi analógiáival sem — hogy e lángelmét miért várhatjuk csupán és egyedül Erdélytől. Az igazság az, hogy a lángelmét éppen egyedülvalósága, jellegzetesen egyéni, természeti tájon és társadalmi milieun felüli volta jellemzik, létrejövetelét sem természeti, sem szellemi tényezők, sőt még azoknak szerencsés találkozása sem válthatják ki szükségszerűleg és nem magyarázhatják kielégítően.

Németh László egész gondolatmenete elhamarkodott általánosításokon épül: „nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás hulláma“, „a dunántúli lélek előkelő, de európai, az alföldi magyar, de lapos, Erdély nemes és eredeti“. Ezen az alapon lesz nála a magyarság széteső, felemás lelkületű, amely csupán az egyes tájak kedvezéséből vehet föl nemes, eredeti s európai vonásokat s éppen ott, ahol az alföldi, mezősi részek a különböző tájakat nagyszerű egységbe foglalják, lelkületében, költészetében eminenter lapos. Részünkről még a szélső realizmus képviselőit sem jellemeznénk avval a kifejezéssel, hogy lelkiségük, illetve költészetük „lapos“. A lélek lehet előkelő, nemes, eredeti, mert ezek a kifejezések az érzelmek birodalmából valók, de nem lehet „lapos“. Amit a lélekre alkalmazva túlzottan átvitt értelemben „lapos“-nak nevezünk, az nemcsak szükségszerű, de még esetleges kapcsolatban sincs a síksággal, melynek lapossága egészen másként hat a lélekre. Hasonlóan vagyunk az előkelő és európai jelzők összekötésével is, amikor ezt Németh László a dunántúli lélek ismérvének erőszakolja. A lélek előkelősége tulajdonképp független egy-egy vidéktől és nem a tájhatások eredője. Németh László itt is összezavar össze nem illő, csak nagy fenntartások mellett összekapcsolható fogalmakat. Az esztétikum birodalmából más területre nyúl át hasonlatért, hogy vele az író, költő egyéniségét, egy nép, vagy nemzet lelkiségét jellemezze. Megelégszik részigazságokkal s az igazság teljét misztikus, megejtő rózsás ködbe burkolják a hatáskereső, csengő-bongó szép szavak, sokszor tartalom nélküli analógiák, hasonlatok.

Eredményeink alapján egészen más képet nyerünk arról a magyarságról, amely ezen a véráztatta, viharvert földön már ezer éve él s a maga sajátos lelkiségével a maga módján uralkodik. A magyar-

⁵⁰ Németh i. m. 401.

ság alapján most is az, mint volt ezer évvel ezelőtt. Megőrizte függetlenségét, arisztokratikus voltát éppen úgy, mint testvéries, demokratikus érzéseit. Ragaszkodott ahhoz a mezőségi földhöz és tájkerethez, amelyet a természet is igen szabályos formaként nyújtott eléje s igyekezett ehhez a formához minél tökéletesebben hozzásimulni. A természeti, történeti és társadalmi viszonyokhoz mindenkor kitűnően alkalmazkodott s a legkülönbözőbb környezetben, egyszer itt, egyszer amott fejlesztette ki a kultúra igen különböző formáira alkalmas erőit. Nem partikuláris, hanem az egész nemzetre együttesen jellemző ősi vonások azok, amelyek a magyarságot a múlt ezer viziontségében megóvták s nem nagyszerű csodák várása, hanem a saját belső ereje fogja a magyarságot a ma nehézségein keresztül a jövőbe is átmenteni!

Bibó István.

Birópecsét.

Egy Árpád-kori jogszokás emléke.

MÓRA FERENC írja a búzamezőkről szerzett Énekében, hogy regegye hősét, azaz egyszerűbben: a „célszerű szegényembert” — „nem fogták le, csak *pecsétet* küldtek neki, lopatták vele a napot vagy háromszor a városban . . .” Alább meg: „. . . mindjárt el is küldték, nincs semmi hiba, de egy hónap múlva megint kivitték neki a *pecsétet* . . .”¹

Miféle *pecsétet*? — kérdi jámboran az olvasó, ha nem született a „szegedi basahalmon” belül. MÓRA szóval se magyarázza, mert nagy szerénységében azt hiszi, hogy könyveit csak „a városban” olvassák, Szegeden, — ott pedig ki ne értené a szegedi szó nagymesterét? — De aki nem érti — mondom — mert odábbvaló ember, nyul a Táj-szó tárhoz: tanyai, paraszti beszédek káptalanjához. A Táj-szó tárbán azonban — nem mondja, hogy nincsen benne, de — „nem találja”. Azaz, hogy mégis: — egy hunyadmegyei magyar faluban *pecsétnek* nevezik a — szeplőt. Jó, jó — gondolja a nyájas olvasó, de szeplőt aligha küldenék a városból tanyai szegényembereknek. Pláne kétszer egymás után! . . . Ha MÓRA nem magyarázza, hátha szót ejt róla néhányai való kedves gazdája, a szegedi írómesterség ennekelőtte való céhmestere: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN? — Ejt is, meg is találjuk, ha keressük. Ezt mondja: „A bírósági idéző cédula még mindig *pecsét*. A *pecsét*tel való törvénybe idézésnek megmaradt nyoma ez. A *citatio cum sigillo*. Már másfelé az emléke is elhalt s ott él a nagy csendességek birodalmában, ahol minden aludni látszik.”²

¹ Ének a búzamezőkről. II. 12. l.

² Tömörkény: Egyszerű emberek. 106. l.